

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXV

Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Hüseyin ATAY (Dekan)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Doç. Dr. Günay TÜMER

Doç. Dr. Rami AYAS

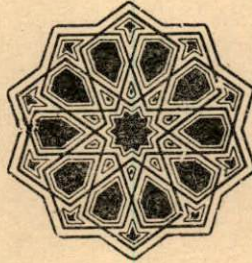
Makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXV

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Medreselerin Islahatı</i>	1
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Kesir ve Tefsiri</i>	45
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Yunus Emre'nin Felsefesi</i>	71
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Aşk'ın Terbiyede Rolü</i>	95
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>The Ethics of Self-Realization With a Special Reference to Al-Fârâbi</i>	129
Zafer İslâm HAN, <i>Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Te- siri, Çeviren: Mehmet AYDIN</i>	139
Macit FAHRÎ, <i>İslâm'da Allahın Varlığının Geleneksel Kanıtları, Çeviren: Mehmet DAĞ</i>	153
Mustafa FAYDA, <i>Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Uşûr</i> .	169
Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, <i>Mesih ve Mehdi İnancı Üze- rine</i>	179
E. TOFTBEK, <i>Kısa Dürzi İlmihâli, Çeviren: Ethem Ruhi FIĞ- LALI</i>	215
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Gi- rişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu</i>	221
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>Dini ve Hukûki Açından Bağışlama Üzerine Bir Sohbet</i>	229
Salahattin EN-NÂHÎ: <i>Çağdaş Mevzu Hukuklara ve İslam Huku- kuna Göre Telif Hakkı, Çeviren Abdülkadir ŞENER</i>	237
Ninian SMART, <i>Tarih Öncesine Ait Dinlerle İkel Dinler, Çeviren: Günay TÜMER</i>	297
Doç. Dr. Ahmet UĞUR, <i>Şükri-i Bitlisi ve Selim-Nâmesi</i>	325
Dr. Mehmet BAYRAKTAR, <i>İbn Al-Arabî'de Oluş ve Varoluşsal Çeşitlenme</i>	349

Dr. Mehmet BAYRAKTAR, <i>İbn Arabi'de "Varlığın Birliği"nin Onto-Lengustik Analizi</i>	359
Georges VAJDA, <i>Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah) Meselesi</i> Çeviren: Sabri HİZMETLİ	369
Yahyâ ibn 'Ali Yahyâ el-MÜNECCİM, <i>Kitâbu'n-Nağam</i> Çevirenler: Ruhi KALENDER-Necati AVCI	395
Prof. Dr. M. HAMİDULLAH, <i>Müslüman'ın Batı Aleminde ve Memleketine Dönüşünde Karşılaştığı Problemler</i> Çev: Dr. Münir KOŞTAŞ	419
Alber HAUTIN, <i>Hıristiyanlığın Kısa Tarihi</i> . Çev: Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	437
Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, <i>Eş'arî'nin Hayatı</i>	457
Abdus-semi EL-MISRÎ, <i>İslâm'da Ticaret Âdâbı</i> . Çev: Ramazan ŞİMŞEK	477
TANITMALAR	
Ass. Münir ATALAR, <i>Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası</i>	485

HİRİSTİYANLIĞIN KISA TARİHİ*

Albert HOUTIN

Çeviren: Dr.Abdurrahman KÜÇÜK

I. BÖLÜM: BAŞLANGIÇ (I. Yüzyıl)

1. İsa'

Kilise'nin teşkiline yolaçan hareket, hangi durumda ve nasıl başladı? Bütün kaynaklar, başlangıç noktası olarak, Roma İmparatoru Tibère (Tiberius) (M.30-37)nin son zamanlarında Kudüs'de yaşayan bir grup insanı, gösteriyorlar. Bu ilk taraftarlar, Yahudi ileri gelenlerinin telkiniyle Roma Valisi Pilate'nin emri üzerine işkence ile öldürülmüş Nâsıralı İsa'nın doktrinine ve kendisine müntesip olduklarını söylüyorlardı. Onlardan mühim bir kısmı, İsa'yı sağlığında tanımıştı. Hepsisi O'nun Haç'a gerilerek öldüğünü biliyordu. Kezâ hepsi, İsa'nın öldükten sonra dirildiğine inanıyordu. Maamâfih bunlardan da ancak bir kısmı, dirilişinden sonra kendisiyle hemhâl olabilmışti. Onlar İsa'yı, fenalık üzerine parlak bir zafer kazanacak ve adâlet nizâmını bu dünyaya yeniden geri getirecek olan Tanrı'nın oğlu, elçi, beklenen ve va'dedilmiş Mesih gibi telâkki ediyorlardı. İsa kendisine bağlanacak olanların emin

* Albert Houtin'in "Court Histoire Du Christianisme" adlı eseri, 1924 yılında Paris'te basılmış; beş bölüm, XXIII kısım ve 126 sayfadan ibarettir. Yazar, eserinin önsözünde, bu Tarihin; bugüne kadar bilinenlerden ve dünyanın 1/3 ünün bildiklerinden farklı olduğunu kaydediyor. Ayrıca bir tarihinin uymak mecburiyetinde olduğu şu üç umdeden de ilhâm aldığı ifade ediyor: "1. Tarihin ilk kanunu yalan söylemekten sakınmak, 2. Gerçekleri söylemekten korkmamak, 3. Su'izanna, tabasbusa ve garaza yer vermemek."

Biz de, Hristiyanlık ve Kilisenin teşekkülüyle ilgili olan II bölüm ve VIII kısmın teremesini yapmayı uygun bulduk. (Çev.)

1.Alfred Loisy, Les Livres du Nouveau Testament, notlar ve bir takdim yazısıyla Grekçe'den Fransızca'ya terceme (Paris, Nourry, in. 8 , 714 P.) - İsa tarihi üzerine genel fikir, M. Auguste Hollard'ın "L'Apothéose de Jesus" (Paris, Leroux, 1921, in-12) adlı küçük kitabında açık seçik anlatılmıştır. -Farklı çok izahlar taşıyan efsânevi sistem, MM. Paul-Louis Couchoud'un "Le Mystère de Jesus" adlı eserinde sunulmuştur ("Christianisme" n°. 3, Paris, F. Rieder et C^{le}, 1924, in-16, 192 P.) -Prosper Alfarc, "Christianisme et Gnosticisme, dans Reveu Historique" (Janvier 1924), -Vittorio Machuro, Zagreus (Bari, 1920), Orfismo e Paolinismo (Montevarchi, 1922).

olacağı ve kötülerin dışarı atılacağı Tanrı'nın krallığını kurmayı va'detmişti. O'nun ölümü-ki gerçektir-va'dettiği Tanrı Krallığı'nın kurulmasını geciktirdi; fakat bu, gerçekleşmekte gecikmeyecektir. İsa'nın öldükten sonra dirilmesi, ölüm üzerine kazanılmış zafer teminatından idi. O, şimdilik, Babası Tanrı'nın sağında oturuyor; oradan krallığı kurmak ve zaferini izhâretmek üzere yakında gelecektir. O'nun gelişini beklerken, taraftarları da müjdeyi, İncil'i, yaymak ve böylece inanmışlar grubunu oluşturmakla meşgul idiler.

Bir kilise âlimi Mgr. Duchesne de, Hristiyanlığın başlangıcını, 1905'de bu şekilde ifâde ediyor. Duchesne, Voltaire'nin "Essai sur les moeurs et l'esprit des nations" da belirttiği görüşlerden beri, tarih ilimleri alanında, bir gelişme olmadığını ispatlamıştır. Voltaire, yukarıda bahsedilen eserinde şöyle diyor: "İlmen de birkaç defa isabat edildiği halde, biz, Kilise'nin kaynağını örten akıl almaz kapahlığı açmaktan çekiniyoruz."

Mgr. Duchesne'nin dediği gibi, bu "anlaşılmaz kapahlık", öncelikle, genel hatları içinde uyuşan ve temelde ciddi itirazlara yolaçan, kanonik inciller olarak bilinen dört İncil'den ileri geliyor.

İnciller yazıldığı zaman, elyazmaları nâdir bulunuyordu. Bu yazma metinlere sahip olanlar, teorilerini desteklemek veya dinsizlerin, müşriklerin itirazlarına kolayca cevap verebilmek için; onların düzeltilmesinde ve çoğaltılmasında bir beis görmüyorlardı. İkinci yüzyılın sonlarına doğru, mektuplarının değiştirildiğinden yakınan bir Korent (Corinthe) piskoposu Aziz Denys, bize, "Tanrı'nın emirlerini" yani İncilleri değiştirmeye cesaret eden bir hayli kimsenin olduğunu bildiriyor. Denys'in çağdaşı Celse, Hristiyanlar'a şöyle sesleniyor: "Siz efsâneler üretiyor ve onlara inandırıcılık kazandırmayı bile bilmiyorsunuz. Aranızda, kendi kendini döğen sarhoş insanlara benzer bir kaç kişi, size karşı vuku' bulacak i'tirazları reddedebilmek için; İncillerinizin metinlerini üç, dört defa hatta daha fazla değiştirdiler²."

Sâfiyyeti ve sıhhat derecesi şüpheli olan yazılı metinlerin arzettiği "meçhuliyet"i açmak için, Modern ilim şimdilik iki sistem ileri sürüyor:

I. sistem "İsa Efsânesi"nden hareket ediyor. O, ilk dökümanlara tarihî bir hakikat payı tanır. İsa, halkının ümitlerinin yakın bir gelecekte gerçekleşeceğini tebşir eden, böylece baz karışıklıklara sebeb olan,

² Şimdiye kadar ortaya konulmuş belli başlı değişiklikler, M. Loisy'in tercemesinde gösterilmiştir.

ölüme mahkûm olmuş ve ondan sonra da -bilâmüddet- ülküleşen bir Yahudi işçisidir.

II. sistem "İsa mit"inden hareket ediyor. En eski Hıristiyan yazarı Aziz Paul (Pavlus)'un İsa'nın Çarmıh'a gerilmesi, dirilmesi ve cemaatiyle beraber olması ile ilgili teorileri; ölen ve dirilen ilâhların bazı mitlerine, ilâhların yenildiği bazı küllere yaklaşıyor. Aziz Paul'dan sonraki İncil yazmaları gerçek bir tarih değildir. O yazmalar, bütün kabahat kendisine yüklenen adam ve kurtarıcı Tanrı anlayışı üzerine, eski Hellenistik ve Gnostik bir Yahudi anlayışdır.

O halde İnciller, "halkın eksik kalmış tarihi, kısmen efsânevi, fakat aslında gerçek tarihî gelenekleri" mi, ya da "dinî, peygamberî bir mâhiyyet" midir; bunlar "Tanrı İsa'nın kültüne uygun kitaplar" mıdır? İsa'nın cefâlarının anlatımları, "ilk zamanlara ait Hıristiyan Paskalyasının töreni veya törenlerini" mi, sadece, izâh etmek amacındadır? İsa'nın kendisi, şimdi, bizzat mevcut mudur?*

2. İlk Hıristiyanlar⁵

Yahudilerin "Mesih" dediklerine Grekler "Christ" diyorlar; ve Christ'e inananlara "christiens" veya "chretiens" ismini veriyorlardı. Hıristiyanlar ilk defa, 64 senesinde, Roma yangını sırasında ortaya çıktılar ve yangının akabinde çok şiddetli işkencelere maruz kaldılar. Tâcîte, onlar "yangından ziyâde insan cinsine karşı duydukları kinden dolayı suçlu görüldüler", diyor.

Gerçekten, o zamanın toplumunda, onlar; günümüzdeki en kötü anarşistlerin veya ihtilâlcilerin görünümünde idiler. Onlar (Hıristiyanlar), devletin ve cemaatin dışında yaşıyorlardı. Muâsırlarının dinî olarak kabulettikleri herşeye katılmaktan kaçınan, hiçbir tapınakları olmayan, ateistler olarak geçiniyorlardı. Romalıların kötü ürün elde etmeleri veya şehirlerine varan felâketler, bunların inançsızlıklarına atfediliyordu.

3 M. Loisy'in "Revue critique d'histoire de litterature, 1 er novembre 1923" deki tavsifi.

4 Kanaatimce, bugün tartışılan "İsa, şimdi, bizzat var mı?" sorusu; Voltaire'nin içinden çıkılmaz diye nitelediği kapahlığı artırıyor. Muhammedsiz İslâm'ın, Pythagore (Pisagor) suz, Pythagorizm'in, anlaşılmayacağı gibi Hıristiyan tarihi de bana, İsa'sız tam olarak anlaşılmaz görünüyor. (A. Houtin)

5 İlk beş yüzyıl için en pratik eser, Mgr Louis Duchesne'nin "L'Histoire Ancienne De L'Eglise"sidir (Paris, E. de Boccard, 3. vol. in-8, 1905-1910). -İlk iki yüzyıl için, Renan'ın "L'Histoire des Origines du Christianisme" (1863-1882), 7 vol.); Ayrıca Bkz. Charles Guignebert, "Le Christianisme Antique" (Paris, Flammarion, 1921, in-12, 270 p.)

İsa'nın dönüşünün ve dünyanın sonunun yakın oluşu ile ilgili bekleyişleri, bütün genç aydınların alay konusu oluyordu. Onun için en eski Hıristiyan mektupları, zenginlere ve alaycılara karşı düşmanlıklarla doludur. Misal olarak St. Jacques (Aziz Yakup)'in mektubunda şöyle deniliyor (II, 6-7):

Zenginler sizlere gadretmezler mi,
Ve onlar sizi mahkemelere sürüklemeler mi?
Onlar çarılığınız iyi isme* küfretmezler mi?

Ve Aziz Luka'nın İncil'inde de (VI, 24-25):

Size vay zenginler,
Çünkü siz tesellinizi almışsınız!
Ey şimdi karnı doyurulan, vay size!
Çünkü acıkacaksınız.
Ey şimdi gülenler, vay size,
Çünkü yas tutacak ve ağlayacaksınız!

Hikmet, açık mânasiyle sağduyu, zenginlik kadar hor görülmüş-tür. Korintoslulara I. mektubda (I, 19-28), şöyle deniliyor:

Yazılmıştır:

"Hikmetlilerin hikmetini yok edeceğim,
Ve anlayışların anlayışını iptal edeceğim."

Hikmet nerede, yazıcı (docteur) nerede,

Bu dünyanın bahsedicisi nerede?

Allah dünyanın hikmetini akılsızlığa çevirmedi mi?..

Allah'ın akılsız olan şeyi, insanlardan daha hikmetlidir...

Allah hikmetlileri utandırmak için, dünyanın akılsız şeylerini seçti;

Ve Allah, kudretli şeyleri utandırmak için, dünyanın zayıf şeylerini seçti;

Ve Allah, olan şeyleri iptal etmek için, olmayan şeyleri, dünyanın adı ve hor görünen şeylerini seçti.

Hıristiyanlar İsa'nın dönüşünü bekledikleri gibi, "İsa'nın şahitlerinin ve mukaddeslerinin kanından sarhoş olmuş kadın, dünyanın fahişelerinin ve çirkialıklarının anası" "Büyük Babil", Roma İmparatorluğu'nun bir an önce tamamen yokolmasını bekliyor ve dua ediyorlardı.⁶

İlk Hıristiyanların ahlâkı, hemen hemen, sürekli bir zulmle ve dünyanın sonunun yakın olduğu ümidiyle coşturulmuş Yahudi Ahlâkı idi:

* le nom de chretien.

⁶ Bkz. Vahiy, Bap: XVII, 1-6.

Eğer elin ve ayağın sürçmene sebep oluyorsa,
Onları kes ve kendinden uzağa at:
Sana çolak ve topal olarak hayata girmek,

İki el veya iki ayağın olarak ebedî ateşe atılmaktan daha iyidir.

Gözün sürçmene sebep oluyorsa,
Onu çıkar ve kendinden uzağa at...
Anadan doğma hadımlar vardır;

İnsanlar tarafından yapılmış hadımlar vardır;
Göklerin melekûtu uğruna kendini hadım edenler vardır.
Bunu kabul edebilen kabul etsin⁷.

Eğer bir kimse bana gelir, ve kendi babasına, anasına, karısına, çocuklarına, kardeşlerine, kızkardeşlerine ve hattâ kendi canına buğzetsen, benim şakirdim olamaz⁸

Bu ahlâkî, siyasî ve içtimâî fikirlere, mu'cize kabilinden küstahâne inançlar ilâve ediliyordu. Aziz Markos'un kanonik İncil'inde, İsa'nın öldükten sonra dirilmiş ve havâriilerine görünerek şöyle demiş olduğu anlatılıyor:

Şu alâmetler iman edenlerle beraber gidecektir:
Benim isimle cinler çıkaracaklar;
Yeni dillerle söyleyecekler;
Yılanlar tutup kaldıracaklar,
Öldürücü bir şey içseler onlara hiç zarar etmeyecek;
Hastalar üzerine ellerini koyacaklar, ve onlar iyi olacaklar.*

Kendi doktorları (yazıcıları), peygamberleri ve havâriilerine ait en eski Hıristiyan kaynaklarında, hâlen mevcut olan bu ve çok sayıdaki diğer izâhlara göre; beşeriyeti sarmış olan hareket, kehânetin ve fanatizmin en dehşetli hastahklarından biri olsa gerektir. Fakat, kurulacak krallığa lâıyk olabilmek için; ne İsa adına yapılan vaftiz, ne de onun mevcudiyetine inanmak kâfi değildir: hatalardan pişmanlık duymak, saf bir hayat sürmek ve dindaşlarına yardım etmek lâzımdır. Bu münzevî hayattan, bu büyük idealden, din uğrunda ölümün devamlı perspektifinden yeni bir toplum doğdu, ki orada beşeriyetin en büyük formülleri kendisini şöyle gösteriyordu:

⁷ Matta, Bap: XVIII, 8-9 ve XIX, 12.

⁸ Luka, Bap: XIV, 26 ve Bkz. XII, 51-53.

* Markos, Bap: XVI, 17-18 (Çev.)

“Semavî Babanızın olduğu gibi olunuz”; “Gerçek âbidlerin Baba’ya ruhta ve hakikatte tapacakları saat geliyor”; “Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya veriniz”; “Kadının üzerine ilk taşı sizden günâhsız olan atsin”; “Düşmanlarınızı sevin; sizden nefret edenlere de iyilik edin”.

II. BÖLÜM: GELİŞME (I-XII. Yüzyıl)

3. Kilise Teşkilâtı (I-III. Yüzyıl)⁹

İsa’nın inancını benimsemiş olanların bir mahalde meydana getirdikleri topluluk, “Kilise” yahut Meclis veya Cemaat diye adlandırılan bir teşkilâtı meydana getirdi. Kilise, ilk havârî tarafından görevlendirilmiş veya cemaat tarafından seçilmiş birçok idareci veya kıdemliler tarafından idare edilmişti. Bu idareciler, diyakos’lardan da istifade etmişlerdi. Ruhbân sınıfının başlangıcı bu şekilde oldu. Bu sınıf, ibâdet merâsimlerinin, yardım cemiyetlerinin, umumî sandıkların idaresini; ayrıca dindâşları arasında vuku’bulan davalarda da -bizzat- yargıç görevini yüklenmişti. Bu ilk ruhbân sınıfı hiçbir ücret talebetmiyor; üyeleri de diğerleri gibi, bir iş ve güçle meşgul olarak hayatlarını devam ettiriyorlardı.

İlk zamanlarda, idarî ruhbâniyet yanında, bizzat Tanrı tarafından seçilmiş olduğu zannedilen diğer bir sınıf da yer alıyordu. Bunlar peygamberler (prophetes) ve doktorlardı (docteurs). Onlar, Kutsal Ruh’un ihsânları sayılan şeyi, yani ilk ilhâmı devam ettiriyorlardı. İlk havârîlerden alınmış ma’lûmâtı, şartlara, onların izâh ve açıklamaları adapte ediyordu. Onlar, bilhassa, gelecek krallığın vuku’ zamanını izâh etmek mecburiyetinde idiler. Azîz Petrus’un ikinci yüzyılda yazılmış mezkûr ikinci mektubunda olduğu gibi, 95 yılına doğru yazılmış ve Azîz. Pavlus ismi altında hile ile sunulmuş, Selanikliler’e II. mektup, şüphesiz bize bu hususta yazılmış olanların en iyicesi intibâmı veriyor.

Dünya bâki kalmakta inadettikçe ve ilk şevk dindikçe, yavaş yavaş, ilâhî ruhbâniyetin yerini idarî ruhbâniyet aldı. Diğer yandan, idarecilerin veya piskoposların çokluğu sistemi, muhtelif yerlerde değişik

9 Daha önce zikredilen eserler. -Abbe Joseph Turmel, Histoire de la Theologie positive depuis l’origine jusqu’au concile de Trente (Paris, Beauchesne, 1904, in-8). Abbe de MEISSAS, Ephémérides de la Papauté (Paris, Nourry, in-12, 359 p.; Bunlar, önce 1904 de “Jean Vrai” müsteâr ismi altında Fischbacher yayınevi tarafından basıldı.) II. yüzyılın sonlarının en önemli dökümanı, Ignace’nin sahte mektuplarının bir tercemesi, M. Henri Delafosse tarafından iş bu Kolleksiyon’dan sonra sunulacak.

şekiller aldı; otorite yalnız bir'e ircâ' edildi veya onun (bir'in) tarafından ele geçirildi. Böylece piskopos monarşisi teşkil olundu. O monarşi, 165 yılında, Roma'da mevcuttu. Kartaca Piskopos'u Azîz Cyprien (258), III. asırda, "Kilise, piskoposlar üzerine kurulmuş" olduğunu yazıyordu.

İlk havâriyeler tarafından doğrudan doğruya kurulmuş Kiliseler, hususî bir otorite ve şöhretten yararlanıyorlardı. Onlar, ilk doktrini ve saf geleneği muhafaza ediyorlardı. Fakat bu Kudüs, Antakya, Selânik, İskenderiye gibi kiliseler; bir biri arkasından kayboluyorlar. Bunlardan yalnız İmparatorluk merkezi Roma'nın ki -bilâfâsıla- daha zengin, daha kuvvetli olarak devam ediyor. Roma Kilisesi'nin şan ve şöhrete nâil olması; temel iki havârî olan Petrus ve Pavlus¹⁰ tarafından kurulmuş olmasından ileri geliyor. Ayrıca Roma'nın şöhrete ulaşması, bu iki havârînin ölümlerine sahne olması ve mezarlarının orada bulunmasından ileri geliyor. Demekki Roma Kilisesi, erkenden hususî bir öneme hâzi oldu; diğer kiliseler, gelenekleri ve inançları hakkındaki meseleleri memnuniyetle ona yöneltiyorlardı. O da erkenden otoriter alışkanlıklar edindi. II. yüzyılın sonunda, onun piskoposu Victor, Asya kiliselerine Paskalya bayramını kendi arzu ettiği şekilde kutlamayı empoze etmek istedi, fakat başarılı olamadı. Daha sonra, piskopos Etienne, Kapadokya piskoposu Azîz Firmilien'in 257 yılında Azîz Cyprien'e yazdığı mektup hakkındaki hükmünde de aynı şekilde başarılı olamadı. Azîz Firmilien, o zaman, şahsî şecaatiyle piskoposların ilk örneğini verdiği mektubunda şöyle diyordu: "Etienne'nin o kadar aptalca beyânına karşı haklı olarak gücendim; o (Etienne), piskoposluk makamından dolayı kibirleniyor ve Petrus'un yerini tuttuğunu iddia ediyor".

Aynı zamanda bir İskenderiye papazı olan Origène (185-254), ilimle dinlerini uzlaştırmaya çalışan Kilise mensuplarının acı ihtilâfını başlatıyordu. Origene, Kitab-ı Mukaddes'in metin tenkidini yaptı. O, insan tarih üzerine dogmaya dayanmayan, Hıristiyanlık tarihini kurmak istiyordu. "Hıristiyan adına düşman olanların yanında, din öğreti-

10 Bu iddia tarih tarafından doğrulanmadı. "Pavlus, kendi arzusuyla zincire vurulmuş olarak Sezar mahkemesinde yargılanmak üzere, İtalya'ya vardığında Roma Kilisesi on yıldan beri kuruluydu. Yine aynı havârî, kendisinin asla görmediği, onların da kendisini tanımadıkları Romalılar'a mektubunu yazdığı zaman, Roma Kilisesi 6 veya 7 seneden beri mevcuttu. Roma Kilisesi, Pavlus tarafından aslâ kurulmamıştır. O, Petrus tarafından da kurulmamıştır. Petrus'un oraya geldiğini farzetsek bile, o, oraya ancak ölmek üzere gelmiş olabilir. Roma Kilisesi, 50 yılları dolaylarında Filistin'den, Antakya'dan gelmiş olan Yahudi-Hıristiyanlar tarafından kurulmuştur. Roma Kilisesi'nin Pavlus ve Petrus tarafından kurulduğu hakkındaki Irénée'nin görüşü, piskoposluğun apostolik bir menş'e'den geldiğini isbatlamak için ileri sürdüğü bir yalandır". (H. DELAFOSSE).

cisinin fonksiyonlarının uyandırabileceği suizanlara da son vermek"¹¹ için, değiştirilmiş İncil kurumlarını dikkatlice inceledi. Roma'ya gitti. Orada, ruhban şeflerinin çıkarılığında ve başıbozukluğundan tiksinti duydu. Faziletlerine, ilmine ve çok çalışmasına rağmen Roma ona değer vermedi.

Mahallî kiliseler, birbirleriyle münasebet halindeydiler. İman ve âmellerdeki birlik, onlar için baş vazifesi yapıyordu. Zaten onların birlik meydana getirmek için, kâfi derecede ortak yönleri vardı. II. yüzyılın sonuna doğru, müşrik bir bilgin olan Celse, onları "Büyük Kilise" olarak isimlendiriyor. Onun karşısında, genellikle, Hıristiyanlığın kendi ilk orijinlerinden edindiği gelenek gibi şeylerin bağımlılığında kurtulmuş, peygamberler veya "doktor"lar tarafından kurulmuş, bir günlük veya daha fazla süreli, sayısız küçük kiliseler veya cemaatler mevcuddu. Onlar heretik (sapık) olarak kabul ediliyordu. Fakat, bugün olduğu gibi, aşırı muhafazakârlarla geçmişe aşırı bağlı olanlar, tıpkı yenilik sevdasında olanlar gibi, heretik kabul ediliyorlardı. Bahsedilen durum tekâmül halindeydi. Oraya hâkim olan kiliseler kendilerini "Ortodokslar" olarak adlandırıyor, heretikleri kendi inanç ve cemaatleri dışında tutuyor ve onları aforoz ediyorlardı. Celse, Hıristiyanlığın bölünmesini, karşılıklı olarak birbirlerini suçlayıp cemaat dışı saymalarını pek çok yadırgamış görünüyor. Kilise, ona, karakterli ve namuslu birkaç kişi dışında birbirleriyle sövüşen yobaz bir gürûh olarak görünüyor. Sapık fırkaların tarihi, çok farklı bir iz bırakmaz.

İkinci yüzyılın ikinci yarısında, "Büyük Kilise" evrensel anlamına gelen Grekçe "Katolik" ünvanını aldı.

4. Kült (I-III. Yüzyıl)¹²

II. Asırda, bir mistik olan Marcion*, teorilerini dayandırdığı ve kendisi için değerli olan havâriilerle ilgili (Apostolique) metinlerin bir

¹¹ Duchesne, I. p. 342.

¹² Daha önce zikredilen eserler. Mithra dini ile Hıristiyanlığın ilişkileri üzerine Bkz. "Dictionnaire Apologetique de la Foi Catholique" (P. Beauchesne), faskül XIV ve XVIII, "Peres d'Ales et Prat" maddeleri.

* Marcion, II. yüzyılın başında Sinop'ta doğmuş bir filozoftur. O, çoktanrıçılıktan Hıristiyanlığa geçenlerin ilkidir. Gnostik ve Felsefecidir. Kilise doktrinlerinin ve metinlerinin incelenmesinde mutlak bir eleştiriyi getirenlerdendir. O, insanın maddî âlem üzerine yükselmesi için Âscetisme (Zühd Hayatı Yaşama'yı) tavsiye eder. Bu suretle insan, Tanrı gibi sonsuz zihin âlemine ulaşır. Evlenmeyi kesin olarak yasak eder. Ahlâkında Stoacılığın tesiri görülür. Onun kurduğu mezhep "Marcionculuk" adını alır. O mezhebinin esasını Pavlos'a bağlar. Ahdi Atikî ve yorumlarını atmak yanı Hıristiyanlığı Yahudi inançlarından kurtarmağa çalışır. Bu mezhep, incillerin İsa'ya isnadını doğru almadığını; Luka İncil'i ile Pavlus'un İslahından az bir kısmı istisna edilmek şartıyla hepsinin sonradan uydurulduğunu kabul eder. (Çev.)

derlemesini yapmak fikrindeydi. Marcion ve diğer gnostiklere karşı, "Büyük Kilise"; kiliselerde yayılmış, az veya çok apostolik sayılmış böyle kitapların kanun gibi olduğunu açıklayarak özel dökümanını tesbit etti. Bu döküman, Ahdi Cedid'in menşe'i oldu. Farklı kiliseler, ötedenberi, bu dökümanlara sahip olmaya çalışıyorlardı. En yaygın olan dört İncil ve Aziz Pavlus'un birkaç mektubu üzerinde anlaşmaya varılır; fakat Hıristiyan Kutsal Kitabını teşkil eden kitapların genel olarak kabul edilmiş listesi mevcut değildi. Birlik, aşağı yukarı, ancak IV. yüzyılın sonunda; en zengin ve nisbeten en iyi bilgiyi veren Roma Kilisesi tarafından ortaya konulmuş kolleksiyon yönünde oldu.

Bu Hıristiyan İncil'i meydana getirilmeden önce, sadece az tutarlı ma'lumatlarına sahip olduğumuz şeyler üzerinde bir "kült" oluşmuşdu.

Bilinebildiği kadarıyla havârilere, Kilise'ye katılışta "İsa dına" suya daldırmakla yapılan bir tek vaftiz usûlü yerleştirmişlerdi. Şüphesiz bu vaftiz, diğer Yahudi cemaatlerinin vaftizinden farklı olduğu gibi Mithra kültüründeki vaftizden de farklıdır.

İlk Hıristiyanlar, dostluk şölenlerinden dolayı sık sık biraraya geliyorlardı. Aziz Pavlus, tanrının yenildiği kültürdekine benzer görüşleri bu dostluk şölenlerine de soktu. "Communion", Katoliklerdeki "messe" ile Protestanlardaki "kutsal cene"si ile birlikte oradan çıktı. İlk liturji, Akdeniz kıyılarının ortak dili olan Grekçe'de meşhurdur.

Yahudilerden olan ilk Hıristiyanlar, Cumartesi veya Pazar'ı Tanrı'ya adamaya devam ediyorlardı. Fakat çok erkenden, bu noktada, Yahudi geleneğinden kurtulup Pazar'ı ihâdet günü olarak tesbit ettiler (onlar, mithra dininden olanlara uyuyorlardı). İnciller, Haç'a gerilmenin Cuma'da, dirilmenin Pazar'da olduğu üzerinde ittifak ediyorlar; fakat iki olayın aynı anda vuku' bulmasında veya Yahudi Paskalyası ile Haç'a gerilmenin aynı olduğunda ittifak edemiyorlardı.

Bu sırada hıristiyanlar, ister İsa bu gün dirilmiş olsun, ister Mesih efsanesi mutlak olsun; ilk baharda tabiatla birlikte dirilen tabiat tanrıları gibi çarçabuk bir dirilme bayramını Yahudi Paskalyası haline getirdiler.

Daha sonra Hıristiyanların çoğu, İsa'nın doğum gününün de bir bayram olmasını istediler. Fakat doğum gününün tesbitinde çok tereddütler oldu. İskenderiyeli Clement (217), bize, o bayramın Mısır'da 20 Mayıs'ta kutlanmış olduğunu bildiriyor. Bu bayram, başka yerlerde, 20 Nisan veya 6 Ocak oldu. Kudüs'e bu bayram, ancak Piskopos Juvenal

(458) zamanında girdi. O (bayram), ayrılmış Ermeniler arasına hiç nüfuz edemedi. Roma piskoposluğu, doğrudan işin içerisine girmeksizin, bayram tarihinin gitgide birleşmesine müsaade etti. Ona kalırsa o (Roma Piskoposluğu) bayram günü olarak, ölümsüz Güneş Tanrısı'nın Bayramı 25 Aralıkı tesbit etmişti. Mgr. Duchesne, bu konu üzerinde özet olarak şu görüşü ileri sürüyor. "25 Aralık; ölümsüz Güneş Tanrısının doğum günü Mithra dininde olanlar için bayram günü idi; o Hıristiyanlar için de aynı duruma geldi".

İlk Hıristiyan kültürünün karakteristik anlatımı basitçe idi. Biraraya gelmeler, mabedlerde değil, fakat ikametgâhları müsait olan taraftarlarının evlerinde; daha sonra, Kilise kendi özel mülküne kavuştuğu zaman, Piskoposhânedede oluyordu. Putperestler, Hıristiyan mabetlerini tanımiyor ve bunları dinsiz olarak görüyorlardı. 300 yılına doğru, Hıristiyanlığın müdafii Arnobe, ulûhiyeti iki duvar arasına kapatmak ve onun da "insanlar, kediler ve karnecalar" gibi maddî bir yere ihtiyacı olduğuna inanmakla Hıristiyanların ulûhiyete zulûm edileceğini iddia ettiklerini, söylüyordu. Diğer yandan bu basitlik, Kilise yetkililerine kadar uzanıyordu. 267 yılına doğru Antakya'da toplanmış bir konsil, bu vilayetin piskoposu Samosatalı Paul'u eleştiriyordu. Eleştiride, diğer kötülükleri yanında kiliseler birliği içinde yüce bir mevki ihdas etmiş olmasından dolayı kınanıyordu. Konsil İsa'nın bir muridi için bu ıcratı, münasebetsizlik olarak niteledi. Samosatalı Paul'un günahı böyle bir kural getirmesiydi. Nihayet az bir zaman sonra bütün Piskoposların makamı olacak ve Papa'nınki hepsinin en üstünde yer alacaktır.

5. İmam Esaslarının İntişârı (I-V. Yüzyıl)¹³

Daha sonra, dindârâne bir ifade ile, "Havâriilerin inanç sistemi" denilen "Katolik" Kilise'nin itikat sistemi, IV. Yüzyılda, bir Romen formülünde şöyle özetlenmiştir:

- I. 1. Ben Tanrı'ya kurdetli Baba'ya,
- II. 2. ve O'nun biricik oğlu Rabb İsa'ya,
3. Bakire Meryem ve Kutsal Ruh'tan doğmuş olduğuna,
4. Ponce-Pilate zamanında Çarmıh'a gerilmiş ve gömülmüş olduğuna,

¹³ Bkz. Duchesne ve Turnel'in a.g. eserleri, Ve "L'Histoire de France depuis les origines Jusqu'à la Revolution" (Paris, Hachette, 1900-1911, 9 tomes in-4) Meryem kültü için Bkz. Guilleaume Herzog, "La Sainte Vierge dans l'histoire" (Paris, Nourry, 1908) ve "Le Dictionnaire Apologetique de la Foi Catholique" d'Mariolâtrie" adlı makale.

5. Üçüncü gün ölümler arasından dirilmiş olduğuna,
6. Göklere yükselmiş olduğuna,
7. Baba'nın sağında oturmuş olduğuna,
8. Oradan ölümleri ve dirileri yargılamak için ineceğine,
- III. 9. Ve Kutsal Ruh'a
10. Kutsal Kilise'ye
11. Günahların bağışlanacağına,
12. Cismaniyetin dirileceğine; inanırım.

Bu formülün birinci kısmı Hıristiyanlığın çıktığı Yahudilikten alınmıştır. İkinci kısım İsa'ya imanı açıklıyor; İsa'ya imanı açıklayan kısım tesbit edildiği zaman, İsa'nın bir bakire oğlu olarak niteleniş efsânesi henüz yeni açıklığa kavuşmuştu. En yenisi olan üçüncü kısım, devam etmekte inad eden bir dünyada, bâki bir te'sise benzeyen "Kutsal Kilise" ye imanı açıklıyor.

Teologlar, fasılasız, bu formülün esaslarını yayacak ve açıklayacaklardır. Tanrı Baba ile Kutsal Ruh'un ve İsa'nın münasebeti nedir? Nihayet, Tanrı'da şu üç şahsiyetin mevcut olduğu sonucuna varıldı: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh (Ruh'ul-Kudüs). Bu, Hıristiyan inancındaki inanılması şart ve anlaşılması imkânsız kutsal üçlemedir. Fakat Grek Kilisesi, Kutsal Ruh'un Oğul vasıtasıyla Baba'dan geldiğini açıklayacak ve Latin Kilisesi de, hem Baba ve hem de Oğul'dan geldiğini ileri sürecektir: Bu ihtilaf, "Filioque" diye anılan uzun bir çekişme mevzu'u olmaktadır.

Üçleme (Teslis)'nin ikinci şahsı Meryem oğlu İsa'ya hulûl etmiştir. Onda iki tabiat vardır: İlahî ve insanî tabiat; fakat bu iki tabiat yalnız bir tek şahıstır: Bu "uknûmlara ait birlik" ve İnkarnasyon (hulûl)dur.

İnkarnasyon, ebedî cehennemlik olmuş, ilk insan, Âdem'in itaat-sizliği ile kaybedilmiş olan insanlığın İsa'nın kendisini feda etmesiyle günahattan kurtulması motifi oldu. İsa'nın insanların kurtuluşu için kendisini feda etmesinin bu izahı, çok karışık teorilere yolaçacaktır. Bunlar İsa'nın insanların günahlarını affettirmek için kendisini fedâ etmesi (Redemption) ve "Asli suç"dur.

"Bakire Meryem" e ait mevzu, çok önemli bir gelişmeye sebep olacaktır. İsa'nın annesi "Tanrı'nın annesi" olarak ilân edilecektir. Onun oğlu (İsa) "Rabb" (Notre-Seigneur) diye; O'da "Anamız" (Notre Dame) diye çağrılacaktır. Onun efsânesi güzelleşecek ve durmadan ülküleşecektir. Bütün insan yaratıkları aslı suçla bozulmuş diye kabul edildiği

halde, Meryem'e aşırı sadakatle geçen iki yüzyılda (XII-XIII. yüzyılda) istisnasız bütün "doktor"lar onun da genel kanuna tabii olduğunu düşünürken Meryem, anarahminde bile asli suçtan âzâde olduğu ilân edilecektir.

Şartların baskısı altında Kilise'nin uyguladığı yeni esaslar, daha sonra, her türlü tartışmanın üzerinde yeralacak sebeplerle doğrulanacaktır.

İlk Kilise, adam öldürmekten, puta tapmaktan, zina etmekten suçlanmış olan taraftarlarının cezalandırılmasını uzun süre yasaklıyordu. İşkenceler esnasında çok Hristiyan putlara tapıyor, tehlike geçtikten sonra hak yola dönmek arzusu gösteriyordu. Roma Kilisesi, endüljans usûlü ile ilk örneği veriyordu. Günahkâr, cemaate yeniden dönmek için, hatalarını itiraf etmek, onlardan tevbe etmek mecburiyetinde idi. Aleni ikrâr, daha sonra gizli ikrâra dönüştü. Kilise, yavaş yavaş kulağa ait ikrârı yerleştirdi ve onun anlatılmasını da mecbur kıldı. Bir gün Kilise, onların kendi asıl ve şekilleri içinde, İsa'nın ne çok, ne az, tam yedi sakramenti ortaya koyduğunu empoze edecektir: Vaftiz, Konfirmasyon, Ekmek-Şarap Ayini (Eucharistie), Tövbe (Pénitence), Son Yağlama (Extreme-Onction), Papaz silsile-i meratibi ve Evlenme.

İsa'nın mutlak Tanrılığı ile ilgili asıl "doğma" bütün ilk Hristiyanlarca bilinmediği ve doğmaların son şeklini almadan önce farklı mahallere ulaştığı tarih tarafından ortaya konulmasına rağmen, bütün bu dogma'ların bizzat İsa tarafından vaz' edilmiş olduğu ilân edilecektir.

Dogmatik gelişme, Roma Kilisesinde, durmadan sürüp gidecektir. XIX. yüzyıl şu iki dogmanın tesbitine şahit olacaktır: Meryem'in günahsızlığı ve Papa'nın yanılmazlığı. XX. yüzyılın başlangıcında Hristiyan Cemaat, keşişler ve diğer dindarlardan daha çok, Meryem'in vücudunun ölümden sonra vasıtasız olarak semaya ref'edilmiş olduğu inancı olan Assomption¹⁴ dogma'sının tasrihini talebedecektir. Doğma'ların tarihine göre, bu kefaretin onu arzu eden azizlerden daima reddedilmiş olması muhtemel görülmüyor.

İlk dogma'ları tesbit eden Şark Kilisesi, VIII. yüzyıldan sonra bu çalışmadan vazgeçecektir. Protestan Kilisesine gelince, onların piren-sibi; Ortaçağın bâtil inançları diye adlandırdıkları son inançların hepsini ve bizzat kadim "Havârilere inanç sistemi" bahislerinden bir kaçını bırakarak, ilk Hristiyanlığa yeniden dönmek olacaktır.

14 Akım, Clervaux papazı, dom Renaudin'in şu kitabı ile başladı: "La doctrine de l'Assomption de la T.S. Vierge. Sa définibilité comme dogme de foi divine" (Paris, 1912).

6. Kilisenin Zaferi (IV-V. Yüzyıl)¹⁵

IV. Yüzyılın başlangıcında, İmparator Konstantin Hıristiyanlığı kabul etti. İnanç, Devlet'ten ayrılma ve Kültlerin serbestliği fikri henüz mevcut olmadığı bir sırada, İmparatorun din değiştirmesini müteâkiben İmparatorluk Hıristiyan oldu. Hıristiyanlığı yeniden yasaklamaksızın, İmparator kültü olarak paganizmi geçici olarak yerleştiren Julien L'Apostat (361-363)'in çok kısa süren hükümdârlık dönemi hariç, Roma İmparatorluğu Hıristiyan olarak kaldı.

İmparatorlar Hıristiyan olunca putperestlerde kitleler halinde Hıristiyan dinine girdiler. Bundan hemen maddî bir kült ve yeni bir mitolojik efsane ortaya çıktı.

Hıristiyanlar tapınaklara kavuştular. Litürjilerini orda icra ettiler. Ruhbâniyet, payen ruhbâniyetinin içtimaî yerini aldı ve daha da ötesine geçti. Kilise, gitgide, dünyevileşti. Eski zâhit Hıristiyan idealine bağlı olanlar Manastır hayatına çekildiler. Aziz Basile (379) Şark keşişlerine, Aziz Benoît (543)'de Garp keşişlerine bir kural getirdi. Bu dünya için yaşamayan kiliselerin büyük ideali, böylece muhafaza edilmiş oldu. Bu büyük ideal: evlenmek serbestliğine sahip olan papazların bulunduğu Şark Kiliselerinde yer almayan, fakat Batı'da yavaş yavaş ve güçlkle kabul edilen, bağımsız ruhbanlarda "bekârlık temâyülü" şeklinde belirdi.

Kendilerine çok kıymetli görünen fikirlerini daima başarılı göstermeye çalışmış olan farklı teolojik gruplar, Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra Roma'ya yeniden daha şiddetli bir arzu ile bağlandılar. Bütün IV. yüzyıl, Oğul ile Baba'nın aynı cevherden olup olması meselesi ile ilgili mücâdelelerle doludur. IV. yüzyıldan sonraki yüzyılda bu durum dahada fena oldu. Bu husus, Mgr. Duchesne'nin dediğinden daha iyi bir şekilde ifade edilemez. Duchesne, şöyle diyor:

Bir bağınaz dindarlar coşkunuğu, metropol ihtilâfları, Kilise'ye tâbî' krallar arasındaki rekabetler, gürültülü konsiller, kanun-i humâyünler, aziller, nefiler, kargaşahklar, itikad veya mezhep muhalefetleri; işte bu şartlar altında Grek teologları "İnkarnasyon" doğmasını etüd ettiler. Ve onların mücadelelerinin neticesine bakıldığında görülen man-

15 IV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar gelen süre için: L'Histoire Generale Du IV Siècle A Nos Jours, Publiéé sous la direction de Lavisse et Rambaud (Paris Colin, 1901, 12 vol. in-8); Ch. Guignebert, Le Christianisme médiéval modern (Paris, Flammarion, 1922, in-12, 323 p.).

zara şudur: Tamiri mümkün olmayan bölünmüş Garb Kilisesi, parçalanmış Hıristiyan İmparatorluğu, Suriye ve Mısır'a ayak basan Müslümanlar. Metafizik hareketlerin mükâfâtı işte bunlar oldu¹⁶.

Kilise, kendi resmî doktrininin hazırlanmasında, hususî olarak seçilmiş kimseleri "doktor" titri ile şereflendiriyor: onların hatıralarını yadedip ve aşırı derecede övüyordu. Bunlar, belki, dinî yüksek şahsiyetler olmakla beraber, inceleme, bilgi ve eski mânalardan mahrumdular.

Bu çağda, Latin Kilisesi'nin en büyük iki doktoru; Aziz Jerome (420) ve Aziz Augustin (430) idi.

Aşağı yukarı haşin ve kaba bir tabiata sahip olan¹⁷ Aziz Jerome, fanatik bir şahsiyetti. O, İbrance'yi çok iyi biliyordu ve devrinin en şahâne Latince Tevrat tercemesini yaptı. Onun geniş dinî bilgisi aşırı saflığı ile ifsâd edildi. "O, İsa'yı centaures (santor) ve satyres (satır)* şeklinde gösteren hikayeler anlatıyor; mitolojik varlıkların gerçek olduklarını da tekeffül ediyordu. O yine Antakya'ya götürülmek ve Kırıl Constancie'ye gösterilmek için ölümünden sonra tuzlanmış, canlı gibi bir satyre'yi bütün İskenderiye'nin gördüğünü söylüyor"¹⁸

Aziz Augustin'in şöhreti XVI. yüzyıldan itibaren kararmaya başlıyor. İnâyet, kaza ve kader konusundaki teorilerinin sadık temsilcileri Lüther, Calvin ve Jansenistler* onu itizalacı saydılar. Bununla beraber o, "İtirafılar" (Confessions) sayesinde ölümsüzleşmekten de geri kalmadı. Çeşitli ve pekçok çevrelere ulaşmış olan, özellikle Platonizm, insan kalbinin derin bilgisi oldu. Mistisizm, Batı ortaçağının bütün mistikleri tarafından okunmuşdu. Hıristiyanlığın âlemşümül fikrinden doğan bu mistisizm, Batı'da esas temsilcisi ve âlemşümül dinî idealin nâşiri olan, Celse'nin ifadesiyle "Büyük Kilise"yi Üniversal veya Katolik Kilisesi haline getirdi. İmparator Konstantin sadece dinini, değiştirmekle değil, fakat İmparatorluk merkezini yeni bir vilayete taşıyarak da Hıristiyanlığın mukaderatı üzerinde bir tesir ifâ etti. Yeni Roma, Constantinople (İstanbul)'nin Piskoposları, kendilerini, eski Roma'nınkilere muâdil ve zamanla da onlardan üstün olduklarını kabul ettiler. IV. Yüzyılın sonuna doğru (İstanbul) Konstantiniye'nin bir piskopos Jeûneur diye

16 Histoire ancienne de L'Eglise, III, p. 323. 7

17 Cf. Duchesne, ouv. cite, II, p. 481.

* Centaure, Satyre: yarı insan, yarı hayvan şeklinde olduğu kabuledilen tanrı (Çev.)

18 Meissas, Ephémérides de la Papauté, p. 245.

* Kaza ve kader konusunda Cansinus (Jansenius) tarafından icad edilmiş ve taraftarlarınca da geliştirilmiş derin bir takvayı kabul eden, insan hürriyetini inkâr eden bir tarikat. (Çev.)

ma'ruf Jean IV, "evrensel piskopos" titrini aldı. Bu yeni durum karşısında, "le Grand" diye meşhur Roma piskoposu I. Gregoire, "papazlıkta çok aziz kardeşi"nin icraatını lekelemek için rezâlete mucib bir mektup yazdı. Mektubunda şöyle diyordu:

Mektubumu yazmaya icbâr edilmiş değilim: O tempora! O mores! Avrupa Barbarların eline geçmiş, vilayetler imhâ edilmiş, şatolar yerle bir edilmiş, taşra ahali azaltılmış, toprağı işleyen kimse kalmadığı için boş kalmış. İsa'nın müritleri putperestlerin (Hıristiyan olmayanların) yemi haline gelmiş; gösteriş içinde sahte göz yaşları dökten papazlar faidesiz "titr"ler taşıyor ve dinde dahi olmayan niteliklerle övünüyorlar. Ben, Gregoir, bu isme lâyük bütün papazların basit bir hizmetcisiyim.

Roma Piskoposları bir müddet sonra İstanbul'un "çok aziz kardeşlerinin" lehine kaybedilmiş öncülüğü yeniden geri alacaklar. Onlar, eskiliği ve faziletleri ile Batı'nın bütün papazlarına Çelebilik sağlayan ve yalnız kendileri için olan "papa"lık titrine el koymakla işe başlayacaklar.

7. Garb Katolikliğinin İkmâli (VI-IX. Yüzyıl)¹⁹

Dinî kavgalarla son derece zayıflamış Roma İmparatorluğu, varlığını uzun zaman devam ettiremedi. Batı Roma İmparatorluğu, barbarların istilası altında, 476 yılında yıkıldı. Doğu Roma İmparatorluğunun sınırları, yeni bir din, İslamiyet, tarafından zayıflatılmıştı. Eğer Charles Martel onu Poitiers (732) de durdurmamış olsaydı, Müslüman akını yine bütün Garb'ı istila etmiş olacaktı.

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla medeniyetin maruz kaldığı çok büyük hezimet, dünyanın sonunun çok yakın olduğu hususundaki Hıristiyan fikriyle daha da ağırlaştırılmıştı. Toplumun kurtuluşu için savaşmak yerine, onun yok olması beklenildi. Bu basit bir inanç değildi; papa Aziz Büyük Gregoire (le Grand) (604)'da o fikre katılıyordu: Bu gerçek bir Katolik geleneği ve en eski Hıristiyan inancı idi.

Batı'da yalnız, piskopos ve manastır mektepleri mevcudiyetlerini devam ettirdiler. Ruhbaniyetin durmadan artan zenginlikleri onlara etüd imkanları sağladı; fakat onların etüdüleri uzun zaman ibtidai olarak kaldı. Köy papazı, büyüleyici etkisi gösteren âyinlerin sihribaz bir yöneticisi durumunda idi, fakat yapılması için formüller doğru olarak sunuluyordu. Bunun için, bir kaç etüd kifayet ediyordu. Buna rağmen, Charles Martel, sadece okumasını bilen bir barbara piskoposluk verdi.

¹⁹ Y.a.g. eserler.

Bu genel inhitât içinde, ruhban sınıfı, tamamen zenginleşti. Şüphesiz papazlar ve keşişler, dünyanın en iyi inancı üzere ölen zenginlere ebedî kurtuluşları için, mallarını Kilise'ye bağışlamaları telkininde bulunuyorlardı.

Roma Kilisesi diğer bütün kiliselerin en zengini oldu. I.Hadrien zamanında (772-795), Papa'nın mülkleri, 1870 de olduğu gibi ve Ortaçağ boyunca da mevcudiyetini devam ettiren -aşağı yukarı- limitleri olan bir dük teşkil etti. Haklı çıkarmak, müdafaâ etmek, sağlamlaştırmak ve eğer muktedir olunursa Rûhânî Devlet'i kurmak için; İmparator Konstantin'in Roma ve İtalya'nın büyük bir kısmını Papa Sylvestre'ye vermiş olduğu kabul edilen "Konstantin'in uydurma hibenâmesi" böyle zannedilmiş bir antlaşma olarak 774'e doğru piyasaya sürüldü.

Kilise, İmparatorluğu işgal etmiş olan barbarları kendi dinine soktu; nisbeten onları medenileştirdi; hatta onların memleketi Germanie (Almanya)ya Aziz Boniface (775) ve kendi misyonerleri vasıtası ile dinî inancını yaydı.

800 Yılında, Papa III. Leon tarafından Roma'da takdis edilmiş (taç giymiş) Charlemagne (Şarلمان), kendi yararına Batı Roma İmparatorluğunu yeniden kurdu. Katolik tarihçilerinin "Tanrı Devleti" (La Chrétienté) diye adlandırdıkları, bir İmparatorun sadık koruculuğu altında Papa ile Batı Devleti diye ayyuka çıkardıkları, tutarlı enternasyonel bir yönetimin ilk denemesi sayılan rejim, bu tarihte başlıyor.

Gerçekte, "Tanrı Devleti" (La Chrétienté) sadece pahalıya mal olmuş bir hayelden başka bir şey olmadı. III. Leon'un halefleri Papa'lar gibi mükâfatiar dağıtmanın, devletlerin tertib ve teşkilinin kendi hakları olduğuna; Şarلمان'ın halefleri de kendilerinin Sezar'ların varisleri ve Avrupa'nın bütün devletlerinin de Roma İmparatorluğunun parçası ve birliği yeniden sağlamanın bir vesilesi olduğuna çok çabuk inanacaklar. Bu kuruntular, birçok yüzyıl boyunca "Sacerdoce et de l'Empire" (İmparatorlukla Papalığın) korkunç savaşları diye adlandırılan, İmparatorlarla papalar ve daha az meşhur olarak da diğer krallarla imparatorlar arasında vuku'bulan savaşları hazırlayacak; fakat hepsi de çok büyük zararlara yol açacaktır.

IX. yüzyılın başlangıcı ile Şarلمان'ın hükümdarlığını şöhrete ulaştırarak olan edebî rönesans, ruhbâniyetin eseri oldu. O, oraya kendisini hoş gösteriyordu ve zaten menfaati de oradaydı. Yazmasını bilen, istediği herşeyi yazabilirdi. Demek ki o, kiliselerinin, azizlerinin ve onların kutsal hatıralarının tarihini; kendi zevklerine, kendi iddialarına ve kendi

anlamsız tartışma konularına göre yazdı. Onun sanatı, cahil halkı aldatmaktır. Hıristiyan geleneğine uygun olarak sahtekârlar, lüzumunda kendi eserlerine yanlış olarak eski tarih koyuyor ve onları meşhur olmuş bir kaç ismin maskesi altında sunuyorlardı. Bu çağda, Garb'da irtikâb olunmuş sahtekârlıkların en önemlisi, İsidore Mercator ismi altında Fransa'da ibraz olunmuş bir kanonik kolleksiyonudur. Kolleksiyon yazarı, sivil iktidarın tecavüzlerine ve başpiskoposların keyfi tasarruflarına karşı, piskoposları-dindârâne- korumaya niyet etmiş gibi görünüyor. Bu amaçla o, kendisine merdud olarak görünen şeylerin hepsini hükümsüz sayan ve Azîz Clement (I. yüzyılın sonu)'ten Azîz Grégoire II'e (731) kadar varan papalara ait 94 mektubu ihtiva eden "Sahte Papalık Fetvaları" (les fausses decretales) diye adlandırılan şeyi uydurdu. Hile Fransa'da engelsiz kabuledildi. Bu hile, papalığa ait üstünlüğün ilk sırayı almasına, gelişip-yayılmasına, hizmet ettiği için de Roma'da hile sahibine itibar sağladı.

Üç asır önce, Batı'daki hâzin çöküşü göremeyen Şark Kilisesinde de, çok önemli bir hile irtikâb edilmişti. Kendi şahsî fikirlerini tastik ettirmek isteyen yeni platonizm'den dolmuş bir mistik, şahsî fikirlerini Havârî Azîz Pavlus'un tilmizlerinden Denys L'Areopatige'nin ismi altında takdim etti. Bu hile öylesine kabul gördü ki; sahte olduğu bile anlaşılmaz oldu. Azîz Denis Papazı Hilduin (842), Paris'in ilk Papazı ile L'Areopagite'nin bir ve aynı kişi olduğunu iddia ederek, sahte Denys'i terceme etti. Halâ çok kimse ona inanıyor.

Hilduin'in tercemesi pek iyi değildi. Bir müddet sonra, Jean Scot Erigene (876), ondan biraz daha iyisini yaptı ve sahte Denys, Doğu'da olduğu gibi Batı'da da şahâser olarak görüldü. XIII. yüzyılın büyük "doktor"ları onu, Kilise Pederlerinin üstünde tuttular. Gerçekten onun tesiri daha devamlı oldu. Pederleri ancak nâdir birkaç ulemâ' okumasına rağmen, "Azîz Denys L'Areopagite"yi mistikler devamlı okuyorlar. Azîz Augustin tarafından Garb Kilisesi'nde tes'is edilmiş küçük platonizm akımı, Azîz Denys sayesinde sonsuz nüfusa kavuşmuştu; soğuk, sert, legâl eski Hıristiyan zâhidliği, romantik, hayalî, duygulu bir mistisizmle tamamlanmıştı; âdi kerâmet, sınırsız hülyalar pasif dualarla yanyana oluyor; perhiz ve disiplin vecde katılıyor: çok büyük şevkle mistik âyin yükseliyor.

Hıristiyan takvasına son şeklini veren sahte Denys ve Hıristiyan toplumunda dinî monarşi'nin zâferini sağlayan sahte İsidore ile Garb Katolikliği son ve kesin olarak teşkil olundu.

8. Teokrasiye Doğru (X-XIII. Yüzyıl)²⁰

Şarلمان taraftarlarının (Carolingienne) Rönesansı kısa ömürlü oldu. Normandlar'ın akınları Avrupa'nın bir kısmını tahribetti.

Gaddarlar (tyrans) tarafından -bilâfasıla- tahrib edilmiş olan İtalya, bu harabeler içinde daima Batı'nın en zengin ve en ma'mur yeri oldu. Papalık makamı zulme uğramış, şerefi lekelenmiş ve kaniyanmıştı. Papaların intihâbı, benzerine ne önce ve ne de sonra rastlanmayan bir tarzda oldu. O kadar rezil ve iktidarsız papaların elinde Roma Kilisesi'nin ne husûsî imtiyazlarını ve ne de azâmetlerini kaybetmemesi hayrete mucibdir; fakat o zaman, aşağı yukarı, bütün kiliseler de böyle idare edilmişlerdi²¹.

Bourgogne (910)'de kurulmuş ve birbiri arkasından birçok azizler tarafından idare edilmiş bir benedictin* manastırı Cluny, kilise reformunu hayal ediyordu ve onu da hazırladı. Fakat keşişler, hemen aşırı isteklerde bulunmaya başladılar. Cluny keşişleri, isteklerini o kadar nazik temellere dayandırıyorlardı ki bu, beşer tabiatının gücünün yetmeyeceği nisbete ulaşıyordu. Onlar, İsa'nın vekillğine lâyık papalardan, hakim olan sadık imparator vasıtasıyla, Avrupa'nın diğer krallarını halklarını ebedi kurtuluşa götürmelerini, istiyorlardı. Veya şimdi olduğu gibi, başında Papa bulunan bir keşişler İmparatorluğu, bir teokrası istiyorlardı: "TANRI DEVLETİ" (la Chrétiente).

Keşiş Hildebrand, Gregoire VII (1073-1085) ismi ile bizzat kendisi papa olunca, papalıkta düzeltme yaptı. O, papa, tahtları ve mülkiyetleri, yeniden tanzim etmek istedi. O, "krallıkları, dukleri, sahip olunmuşları, bir kelime ile bütün insanların tasarrufundakileri" herkesin yeteneklerine göre alınabilmesini ve verilebilmesini 1080 Roma synod'unda ilân etti. Dünya, ona yanıldığını göstermekte gecikmedi. Gregoire, Salerne'de ölmek üzere iken Alman kralı IV. Henri bir antı papayı Roma'ya tayin etti. O da ölüm anında şunları söyledi: "Ben hakkı sevdim ve haksızlıktan nefret ettim, bunun için de sürgünde ölüyorum".

Gregoire VII'nin halefleri, onun programını, İnnocent III (1198)'e kadar önemli başarılar göstermeden devam ettirdiler. Onların en ünlü teşebbüsleri, Kuddüs'ü Müslümanlardan geri almak için yaptıkları başarısız haçlı seferi denemeleridir. Bu denemeler, yüce idarî mekanizmayı

20 Y.A.g. eserler.

21 Voltaire, Essai, XXXIV-XXXV.

* Aziz Benoît tarikatına mensup (Çev.)

ele geçiren papalar için yeni bir güç kaynağı oldu. Fakat, genel Hıristiyanlık nokta-i nazarında, onların en parlak neticesi; Doğu ile Batı Kilisesi arasında çoktan beri aşılmaz bir uçurumu aşmak oldu.

IX. Yüzyıldan itibaren papalar istek ve gasplarını artırdıkça Grekler kendi köşelerine çekiliyorlardı. X. Yüzyılda münasebetler karşılıklı olarak kesildi. 1054 de, Hildebrant'dan nasihat almış IX. Leon, İstanbul Patriği Michel Cérulaire'yi aforoz etti. Grekler Kilisenin eski disiplinini muhafaza etmişlerdi. Grekler, Latince yazılmış ve Batı'da i'mal edilmiş sahte papalık fetvalarını ve papaların onlardan çıkardıkları neticeleri de hiç kabul etmiyorlardı. Yalnız Kiliseye ait fonksiyonları içinde kalan ve maddî saltanata asla malik olmayan Grek piskoposları, muharib ve feodal Lâtin piskoposlarına hayretle bakıyorlardı. Diğer taraftan, Haçlıların savaşıcı metodları onların öfkelerini doruk noktasına ulaştırıyordu. Lâtinlerin dini, onlara, barbar ve dejenere olmuş gözüküyordu. Latin Kilisesi karşısında, resmen şu adı alan bir Şark Kilisesi zuhûr etti: "Katolik, Apöstolik, Ortodoks Şark Kilisesi". Şark Kilisesi, Latin Kilisesi'nin anladığı manada kendisinin katolik ve Apöstolik olduğunu iddia ediyor. İlk Yüzyılların yedi ökümenik konsil kararlarını inançlarının esası olarak kabul ettiği için de, kendisinin Ortodoks olduğunu iddia ediyor. Doğu Kilisesi kendisini, büyük Hıristiyan İmparatorları I. Theodoşe (379-395) ve I. Jüstiniyen (527-565) zamanında olduğu gibi, Doğu Roma İmparatorluğunun meşru varisleri ve takipçileri olduğunu iddia ediyor.

Batı Kilisesinden farklı olarak Doğu Kilisesi, mazide olduğu gibi halde de, devlet işlerine müdahale etmeme özelliğine sahiptir. Orada, politik olmayan, fakat dinin esaslarından olan perhiz, uzun ve güzel litürjiler icra olunuyor. Şark ile Garb kiliselerinin birleştirilmesi için iki deneme vuku bulmuşdu: onların hasıl ettikleri yaklaşımlar ancak (1274-1282 ve 1439-1453) tarihleri arasında ve çok kısa ömürlü oldu. Latin Kilisesinin şefleri karşısında Grek Kilisesi'ninki, daima, "Konstantinople (İstanbul) Başpiskoposu, Yeni Roma ve Dünya Patriği" ünvanlarını taşıyor.